הרב יואל פרידמן

דין ירקות במצע מנותק בחממה בגוש קטיף

ראשי פרקים:

הקדמה
א. דין בית בשביעית
ב. דין עציץ שאינו נקוב בשביעית
ג. דין חממה בשביעית
ד. דין רצועת עזה בשביעית
ה. הצעת הגרי"ש אלישיב שליט"א
ו. דין גבולות עולי מצרים
ז. הירקות מגוש קטיף עבור הצרכן
סיכום

הקדמה

מדובר בגידול ירקות בחממות. החממה היא מבנה עשוי משלד של ברזל המכוסה בדרך כלל בגג של פלסטיק. היריעות בצדדים עשויות פלסטיק או רשת צפופה. בשיטת הגידול בחממה מגדלים בדרך כלל את הירקות באדמה. לקראת שנת השמיטה ההצעה היא לגדל על מצע מנותק.

הירקות גדלים בעציצים ובהם נקבים קטנים להוצאת המים, ומתחתם, מונחת יריעת פוליאטילן (פלסטיק) אטומה על כל שטח החממה, באופן שזו גם מנתקת בין הנוף של הצמח לבין האדמה. היריעה מנתקת לגמרי את הצמח מן האדמה והשורשים של הצמח אינם מסוגלים לחדור דרך היריעה הנ"ל. (הניקוז של המים נעשה ע"י יצירת שיפוע השטח שמתחת ליריעה של 1-1.5%).

בשאלה זו ישנם שני כיוונים להיתר:

א. מבחינת החקלאי (המגדל את הירקות). הגידול הזה הוא בעציץ שאינו נקוב בחממה שדינה כבית, ובכה"ג מותרת העבודה.

ב. מבחינת הצרכן (שקונה את הירקות) הגידול הוא בגוש קטיף שנכלל בגבולות עולי מצרים ולא עולי בבל, וע"כ אין בירקות איסור ספיחים ונעבד, ולחלק מהדעות אין גם קדושת שביעית.

א. דין בית בשביעית

בירושלמי (ערלה פ"א ה"ב) נאמר שהנוטע בבית חייב בערלה מפני שבית נחשב "ארץ" ולעומת זאת פטור מן המעשרות כי בית אינו "שדה". כך פסק

גם הרמב"ם בהל' מע"ש (פ"י ה"ט) ובהל' מעשר (פ"א ה"י). לעניין שביעית נשאר דין בית כבעיה דלא איפשטא, כי בפסוק מצויין גם "ארץ" וגם "שדה". הרמב"ם לא הביא ספק זה בהל' שמטו"י.

הפאת השלחן (בבישו"ר סי' כ' ס"ק נב) הכריע שאלה זו לקולא, כי שביעית בזה"ז דרבנן. החזו"א מסתייג מהכרעה זו של פאה"ש כי אמנם שביעית בזה"ז דרבנן אך עיקרו מדאורייתא, ולכן מתיר רק בצירוף סניפי היתר נוספים.

ב. דין עציץ שאינו נקוב בשביעית

הגרש"ז אויערבך שליט"א (זצ"ל) בשו"ת מנחת שלמה (סי' מא ס"ק ד) מביא דעתם של ה"נחפה בכסף" (ח"א יו"ד סי' ה) ו"שדה הארץ" (ח"ג יו"ד סי' כח) שזריעה אסורה בעציץ שאינו נקוב, מפני שגזרו אינו נקוב אטו נקוב בשביעית כמו שגזרו במעשרות וכלאיים. הגרשז"א שליט"א (זצ"ל) דן בגזרה זו בשביעית ואומר שכיון שדין אינו נקוב אינו מוזכר בגמ' לענין שביעית. יתכן שאין הגזרות שוות ואין לדמות שביעית למעשרות. ואמנם גם החזו"א (שביעית סי' כב ס"ק א וסי' כו ס"ק ד), הסתפק בשאלה זו ולמעשה אסר, אך בכה"ג שהגידול הוא גם בעציץ שאינו נקוב ואף בבית, סמך החזו"א (שביעית סי' כב ס"ק א) את ידיו על פסקו של פאה"ש והתיר.

מצאנו בדברי הראשונים שתי סברות עיקריות, מדוע עציץ שאינו נקוב נחשב מנותק מן האדמה, ולפי הסברות הנ"ל יריעה של פולאיתילן נחשבת עציץ שאינו נקוב וכדלהלן:

1. הר"ש מבאר את המשנה (ערלה פ"א מ"ב): הנוטע בעציץ שאינו נקוב — חייב בערלה. ומבאר בירושלמי שהוא מפני שהשורשים מפעפעים. ומפרש הר"ש דהיינו שהצמח יונק מהאדמה דרך דפנות העציץ. כלומר שעציץ נחשב נקוב בגלל שהוא יונק. בנד"ד הצמח אינו יונק דרך היריעה הנ"ל, לכן נחשב אינו נקוב.

כך פירשו את הירושלמי גם האור זרוע (ח"א סי' שיג), הב"י (יו"ד סי' רצד), הרש"ס והגר"א (פי' הירושלמי שם). סברה זו של יניקה מוזכרת היא גם בדברי מהרי"ח (מובא בהגהות אשרי שבת פ"ח סי' ב ד"ה אעפ"י), שהרי כתב שם לגבי צרור שעלו בו עשבים ש"אם הפסיקו לגמרי בעציים או בבגד דפסיק יניקתו לגמרי — שייך בו תלישה ונטיעה מדאורייתא", והביאו הב"י (סי' שלו ד"ה ואסור), פמ"ג (א"א סי' שיב ס"ק ג), חיי אדם (שבת כלל יא סעי' ד וכלל יב סעי' ב), אג"ט (זורע ד, קוצר ז), שביתת השבת (קוצר ו-ז), ובמש"ב (סי' שלו ס"ק מד).

הר"ח (שבת צז ע"א) ודעימיה מסבירים שעציץ נחשב נקוב כאשר השורשים יכולים לחדור דרך העציץ לאדמה. בנד"ד, השורשים אינם יכולים לחדור דרך

היריעה לאדמה, לכן גם לפי דעה זו, נחשבת יריעת פוליאתילן — עציץ שאינו נקוב.

2. **האפיקי ים** (ח"ב סי' מג) **מבאר עפ"י פיה"מ לרמב"ם** (עוקצין פ"ב מי"א) שהסיבה לחיבור עציץ נקוב הוא מטעם ביטול הכלי, ובכך נחשב העפר שבתוך העציץ לקרקע עולם. הוא מוכיח דבריו מתוך דברי הרמב"ם בפי' המשנה (עוקצין שם) שאומרת שאם ממלא עציץ שאינו נקוב עד שפתו — "ה"ה כטבלא שאין לזביז". הרמב"ם מבאר שעציץ נקוב ה"ה כארץ, ולכן צמח שנמצא בו, שנגע בו מים — אין מים אלו מכשירים אותו לקבל טומאה, ולעומת זאת, עציץ שאינו נקוב אינו כארץ. ובהמשך המשנה: "מלאהו בעפר עד שפתו — ה"ה כטבלא שאין לה לזביז". הרמב"ם מבאר שטבלה זו אינה כלי, ולכן נחשב העפר שעליה כמחוברת לאדמה. ומכאן לכאורה שסיבת הניתוק בעציץ שאינו נקוב היא שעציץ הוא כלי, ובתור שכזה מנותק מן האדמה, ולפי"ז, יריעת פוליאתילן לא תיחשב כעציץ שאינו נקוב.

אך לאחר העיון נלע"ד שגם לדעת הרמב"ם אין גדר של כלי לעניין ניתוק מן האדמה, ומש"כ שם הרמב"ם הוא דין מיוחד בטומאה. וז"ל הרמב"ם שם:

"... שהעציץ הזה שאינו נקוב שהוא כלי ומכשיר את הזרעים... אם מלאהו עפר עד שפתו הרי דינו כטבלא שאין לזביז שעל אף היותה כלי הרי היא טהורה כמו שנתבאר בשני דכלים. וכך גם כאן אינו מכשיר את הזרעים מפני שלא נשאר כלי לענין ההכשר וגם מים שבו אין מכשירין..."

ובמס' כלים (פ"ב מ"ג) **נאמר:** "הטהורין שבכלי חרס, טבלא שאין לזביז...", **וכותב שם הרמב"ם:**

"... אשר יפול מהם אל תוכו, ובא בקבלה את שיש לו תוך טמא... וכלל אחר שכל שאינו נעשי לקבלה טהור ואעפ"י שאפש' שיקבל..."

מבואר א"כ בדבריו שלגבי טומאה ישנו דין מיוחד שצריך שיהיה כלי שיש לו בית קיבול. לכן אותו עציץ שאינו נקוב שיש לו עפר עד שפתו, אף שהוא כלי לשאר דינים — לעניין טומאה וטהרה כיוון שאין לו בית קיבול — אינו כלי לעניין זה, ולכן אין מה שמנתק את הצמח מן האדמה. לעומת זאת, בדיני מצוות התלויות בארץ, ביניקה תליא, ולכן כשהעציץ מונח על היריעה אין הצמח יונק.

הסברא לחלק בין טומאה למצוות התלויות בארץ היא פשוטה, שהרי בדיני טומאה לומד הרמב"ם (מכשירין פ"ד מ"ז) **מהספרא על הפסוק** (ויקרא יא, לד):

"מכל האוכל אשר יאכל אשר יבוא עליו מים יטמא וכל משקה אשר ישתה בכל כלי יטמא" — יכול אפילו בבורות שיחין ומערות — ת"ל כלי — מה כלי מיוחד שהוא תלוש מן הקרקע..."

כלומר ההגדרה בטומאה היא שמים מכשירין כאשר הפרי **מנותק** מן האדמה. כיוון שהצמח או הפרי נמצאים בתוך הכלי שנמצא על האדמה, ואין הכלי נחשב כלי לעניין טומאה — נמצא שאין מה שמנתק אותם מן האדמה. מה שא"כ בדיני מצוות התלויות בארץ, אין דין בניתוק, אלא להפך — כדי להתחייב צריך שיהיה הצמח גדל בקרקע של א"י, כלומר שיש דין **במחובר**, ולכן אם אין הצמח יונק מהקרקע — אין הוא נחשב מחובר. ולפי"ז מדוייקים דברי הרמב"ם. בהל' טומאת אוכלין (פ"ד ה"ח — הי"ב) הרמב"ם מציין שעציץ שאינו נקוב אינו מכשיר כי הוא כלי ונלמד כדלעיל, אך בהל' מע"ש (פ"י ה"ח): "הנוטע בעציץ שאינו נקוב — חייב בערלה, אעפ"י שאינו **כארץ לזרעים**...", ומכאן שההגדרה היא שלא יהא כארץ.

ואם נאמר שיש לרמב"ם שיטה כללית בדין עציץ שאינו נקוב, ורק כלי מנתק מן האדמה, מסתבר שלא כך נוקטים להלכה, אלא די בכך שאין הצמח יונק מן האדמה כדי להיחשב מנותק, וכפי שיבואר להלן.

הרמב"ם (הל' שבת פ"ח ה"ד) סובר שגבשושית של עפר שיש עליה עשבים, והגביה מעל הארץ והניחה ע"ג יתידות — חייב משום תולש. אפשר להסביר את הרמב"ם בשני אופנים:

1. צמח הנמצא באוויר אינו יונק, ולכן נחשב מנותק.
2. עציץ נקוב המונח על הקרקע אינו כלי ולכן בטל לקרקע.

לפי הסבר ב' אפשר לומר, שהרמב"ם סובר שעציץ או צרור המונח על גבי יתדות אינו מחובר כי אינו בטל לקרקע[1], אך שיטה זו של הרמב"ם לגבי ניתוק באוויר בודאי לא נפסקה להלכה, שהרי השו"ע (או"ח סי' שיב סעי' ג), פוסק כדעות שאוויר אינו מנתק, ולכן צרור שעלו בו עשבים מותר לקנח בו בשבת, וע"ע שו"ע (חו"מ סי' סז סעי' כב). נמצאנו למדים שהסברה של ביטול כלי אינה להלכה, ודי בכך שהצמח אינו יונק כדי להיחשב מנותק.

ואמנם בתחילה התחבטנו שמא אין ליריעה המונחת על ריצפת החממה דין עציץ שאינו נקוב, מצד שדמי לדין הרא"ש לגבי גידול כרם על הגג, ולכן היריעה בטלה לקרקע עולם.

מקור הדברים בתשובת הרא"ש (כלל ב סי' ד) שדן על דין ערלה בכרם שנטוע על גג. בשאלה — מדובר על גג עשוי קורות ונסרי עצים, וע"ג ריצפת אבן וע"ג עפר ובתוכו נטע כרם.

1. וע"ע באורך במאמר הרב עזריאל אריאל ס' התורה והארץ (ח"א עמ' 210-218).

הרא"ש מסביר שאנו מתייחסים לעציץ שאינו נקוב כמנותק מן האדמה מכמה סיבות: 1. זרוע בדבר המיטלטל. 2. אין דרך לזרוע כך. 3. אינו יונק.

לעומת זאת, כרם הנטוע בגג הוא דבר קבוע, ועדיף טפי מעציץ נקוב, ואפי' לר' שמעון שמחשיב עציץ נקוב כתלוש (לבד מטומאה) מודה הכא מכמה צדדים: 1. מחובר וקבוע. 2. יונק מן הארץ. 3. האוויר שתחת הגג לא מחשיבו תלוש. 4. דרך העולם לזרוע כך.

ואמנם השו"ע (יו"ד סי' רצד) פסק כדעת הרא"ש, אך הגר"א בביאורו חולק עליו ועי' הר צבי (כר"צ אוצר השביעית עמ' פז-צ).

לפי"ז היה מקום לומר שיריעת הפוליאתילן — דינה כגג ובטלה לקרקע עולם. אך לענ"ד, יש חילוק גדול יש בין גג לבין היריעה שמונחת בחממה. גג של בית הוא קביעה וקיימא, ומחובר לקרקע ולכן דינו כקרקע עולם, אך בנד"ד החקלאים שמים את היריעות הנ"ל כדי לחצוץ ולהפסיק בין קרקע עולם לבין הצמחים שמגדלים. החקלאים לרוב, אינם עושים כן בגלל שהם רוצים שיהיה מנותק מהבחינה ההלכתית, אלא שכדאי להם לגדל דווקא במנותק מהאדמה מסיבות חקלאיות. מדוע א"כ נאמר שהיריעה הזו בטלה לקרקע עולם? ובגמ' ביצה (ח ע"א) מבואר שביטול דבר לקרקע עולם תלוי בדעתו ורצונו של אדם, שהרי הגמ' אומרת שם: "מכניס אדם מלא קופתו עפר ועושה בה כל צרכו..." ובהמשך, "והוא שייחד לו קרן זוית", ומפרש רש"י, שכיוון שמגלה דעתו שלצרכיו קא בעי ליה — לא בטל העפר הצבור לקרקע עולם, לכן נלע"ד שכן הדין גם ביריעה, וזו אינה בטלה לקרקע עולם.

בנוסף לכך בתשובת הרא"ש מדובר על כרם שנטוע בעפר הנמצא על הגג, ולכן אמרינן שהכל בטל לקרקע עולם וכאילו נטוע הכרם בקרקע. אך לא מבואר בתוך דברי הרא"ש שה"ה גם אם יניח עציץ נקוב על הגג. בכה"ג אפש' לומר שהעציץ בעצמו בודאי אינו בטל לקרקע עולם, שהרי הוא כלי ואינו חלק מן הקרקע, ומאידך הוא אינו יונק מן האדמה, ולכן דינו כעציץ שאינו נקוב.

ולכאורה חילוק זה מוכח מתוך דברי החזו"א (סי' כב ס"ק א), שהרי כתב:

> "עציץ של חרס נחשב אינו נקוב כדעת הראב"ד... וכ"ש בעומד על ריצפה של אבן שאינו יונק מן הארץ, ונקב קטן להוציא מים לא חשיב נקב..."

ומכאן שריצפה של אבן חוצצת וה"ה יריעת פלסטיק, כי העיקר שהעציץ אינו יונק. והגר"ש וואזנר שליט"א בתשובתו (שבט הלוי ח"ו סי' קסז) סיפר שהחזו"א דן אתו בשאלה אם הרצפה מפסקת אם לאו, והראה לו הגר"ש וואזנר שיש חור מתחת לרצפה, ומכאן שהעציץ יונק. ולכאורה מה אכפת לן אם יונק אם לאו, עכ"פ נחשבת הרצפה כצונמא כפי שכתב החזו"א בסי' כ ס"ק ו! אלא ע"כ י"ל שאם מגדלים את הצמחים ישירות על הגג נחשב כזורע בשדה

וכדברי הרא"ש, אך כאשר העציץ מונח על ריצפה של אבן יש לדון מצד יניקה. לכן בנד"ד שיריעת הפלסטיק היא אטומה, ואין הצמח מסוגל לינוק דרכה מקרקע עולם דינה כעציץ שאינו נקוב. ומדברי החזו"א אלו מוכח ג"כ שהיריעה נחשבת מנתקת כאשר עציצים מונחים עליה. ובעצם הדבר מפורש בדברי הרא"ש (גיטין פ"ב ס"ק כב) שעציץ נקוב המונח על ריצפה של עליה נחשב אינו נקוב ומנותק מן האדמה.

כך פסקו הרבנים הראשיים (הרה"ג אברהם שפירא שליט"א והראשון לציון הרה"ג מרדכי אליהו שליט"א, בשנת תשמ"ז) שדין יריעה כדין עציץ שאינו נקוב, וכן מובא בס' בצאת השנה (עמ' פז סי' ב סעי' ג).

ואמנם הגרשז"א שליט"א (זצ"ל) (כר"צ שביעית הלכות פסוקות פ"ג גידולי ציון ס"ק ב) כתב שעציץ נקוב ע"ג ריצפה דינו כנקוב, כי הרצפה נחשבת כצונמא, ודין נטיעה בו כדין נטיעה על הגג (תשו' הרא"ש שם), אך מטו משמיה, שרק ריצפת אבן וכדו' נחשבת כצונמא, אך חומר מלאכותי אינו בטל לקרקע עולם, ולפי"ז יריעת פוליאטילן מנתקת.

לכך יש להוסיף שבנד"ד שמדובר שהנקבים של העציץ הם קטנים (כ-0.5 ס"מ), ומיועדים רק לניקוז המים, לכן עפ"י דין הם נחשבים בעצמם לעציץ שאינו נקוב, עי' גמ' שבת (צה ע"ב) שעציץ נקוב הוא כאשר יכול לצאת ממנו שורש קטן שהוא קצת קטן מכזית (עי' מאירי שם), וע"כ כתב החזו"א (שם) שנקב שעשוי רק להוצאת משקין בריווח נחשב אינו נקוב.

ואמנם יש בעציץ מספר נקבים, אך יש לדון אם נקבים אלו מצטרפים לשיעור נקב. אם אזלי' בתר יניקה מסתבר שהנקבים מצטרפים כי עכ"פ השורשים יונקים דרך כל הנקבים (עי' מנחת שלמה ח"א עמ' שצח). אך אם אזלי' בתר ביטול כלי — אין נקב כשיעור אשר מבטל את הכלי, עי' מנחת יצחק (ח"ח סי' צב סעי' ב), שסובר שאינם מצטרפים בגלל שלדעתו עציץ נקוב מחובר בגלל ביטול כלי.

היוצא מדברנו, שממ"נ היריעה מנתקת, כי אם אנו באים מצד יניקה — אין הצמח יונק דרך היריעה, ואם אנו באים מצד ביטול כלי — אין בעציצים המונחים על היריעה שיעור נקב המבטלם מדין כלי.

ג. דין חממה בשביעית

לעומת הספק של הירושלמי בדין בית (עי' לעיל אות א), המשנה (שביעית פ"ב מ"ד) אומרת: "מזהמין את הנטיעות וכו' ועושין להם בתים וכו' עד ראש השנה" משמע שבשביעית — אסור. בקושיה זו התחבטו האחרונים שהרי לא יתכן שהירושלמי מסתפק בדבר המפורש במשנה?! לקושיה זו כמה תירוצים. הרב קוק זצ"ל בשבת הארץ (קונ"א סי' ג) מתרץ שכאשר תחילת הנטיעה היא בבית מסופק

הירושלמי אם דין נטיעה זו כדין נטיעה בשדה, אך המשנה עוסקת בנטע בשדה, ואח"כ ע"ג הנטיעה בונה בית. בכה"ג, כיוון שהוא לתועלת העץ — אסור. הגרצ"פ פרנק (כר"צ הר צבי סי' יד עמ' צא) מיישב את הסתירה עפ"י הראשונים פי' רש"י (ע"ז נ ע"ב) שפירש אין עושין בתים: שעושין גדר אמה גובה סביבותיו, וממלאים אותו עפר, ומפי' זה של רש"י אין למשנה הנ"ל שייכות לספק הירושלמי בדין בית. לעומת זאת עיקר דין בית הוא התקרה, ובזה הסתפק הירושלמי (עי' בכר"צ הלכות פסוקות פ"ג סעי' ג) ולכן דין חממה כדין בית.

החזו"א (סי' כ ס"ק ו) כותב וז"ל:

"דהתם הגג מצד האילן או שיש בגג חלונות באלכסון שמגין בפני החמה ואינו מגין בפני הגשמים ובפני הטל והאויר, והתם הבית להיטיב הגידול. אבל הנוטע בבית — הצמחים הם במצב בלתי טוב ורצוי, שנשלל מהם תועלת הגשמים והטללים והאויר וקוי השמש, והבית להם לרועץ".

ולפי"ז יש מי שרצה לומר שכיוון שחממה מועילה לגידול — אין דינה כבית.

לעומת סברה זו, כתבו הרב קלמן כהנא זצ"ל (תוספת שנת השבע עמ' קח), והרה"ג יעקב אריאל שליט"א (המעין טבת תש"ם, שו"ת באהלה של תורה ח"ג עמ' 113), שהחממה אמנם היא לתועלת הצמחים, אך היא מונעת את כניסת האוויר, הגשמים וכו' דבר שבעקרון הוא לרועץ לצמחים. מי שמכיר את החקלאות המודרנית יודע שאמנם משתמשים בחממה לגידולים חקלאיים, אך לא החממה בלבד מועילה לגידול, אלא ישנה מערכת של אמצעיים מלאכותיים שרק על ידם הצמחים גדלים. למשל, כדי למהר את הצימוח של פרחי הגיפסנית מפעילים בלילה תאורה חשמלית, וההשקיה והדישון ניתנים בצורה מלאכותית בעזרת טפטפות. ללא האמצעים המלאכותיים הנ"ל אכן החממה מפריעה לגידול, כי אין שם השקיה טבעית, וכדו'. יתר ע"כ בגלל שיש בחממה חום גדול יותר מבחוץ, קשה מאד לגדל בה גידולי חורף כמו כרוב וכרובית וכדו'. כ"כ ידוע שבימינו אפשר לגדל צמחים שונים בתוך בית בעזרת אמצעים מלאכותיים וללא אדמה כלל, ע"י השקיה מלאכותית כעין אינפוזיה, וכי יעלה על הדעת שבגלל זה בית ייהפך להיות שדה?

היוצא מדברינו שחממה בעצמותה היא לרועץ לגידולים חקלאיים, והאמצעים הנוספים שע"י מצליחים לגדל אינם הופכים אותה לדין שדה, אף לדעת החזו"א.

הרמב"ם (מעשר פ"א ה"י) מדמה את דין בית לדין חצר, ובשניהם פטר מתרו"מ וחייב מדרבנן. וז"ל הרמב"ם:

"אילן שנטעו בתוך בתוך הבית — פטור מן המעשרות... ויראה לי שהוא חייב במעשרות מדבריהם שהרי תאנה העומדת בחצר חייב לעשר

פירותיה אם אספן כאחת".

ומכאן, רצה הגרי"ב זילבר שליט"א (משנת בנימין סי' א, ועי"ש עוד סי' פב) לומר שאין הפטור של בית בגלל דפנות או כיסוי, אלא בגלל שאין רגילות לזרוע שם. כי את"ל שבכיסוי תליא מילתא, איך למד הרמב"ם בית מחצר וחייבו מדרבנן! אע"כ, פטור בית נובע מכך שאין רגילות לזרוע שם.

ולע"ד אין מדברי הרמב"ם ראיה, כפי שיבואר להלן.

הראב"ד משיג על הרמב"ם וז"ל:

"... והראיה שהביא מחצר אינה כלום דחצר שנטעה או שנזרעה — היינו שדה".

כלומר, טענת הראב"ד היא שתאנה בחצר חייבת במעשרות מדאורייתא כי דינה כשדה, משא"כ בית שמופקע מדין שדה — פטור לגמרי. ועי' בכס"מ (שם) שדוחה את השגת הראב"ד, כי מפורש בירושלמי שחצר חייבת במעשר מדאורייתא רק כאשר היא נעדרת רובה, ורק כאשר היא נזרעת, ורק אז דינה כשדה, אך כאשר נוטעים תאנה בחצר — עדיין דינה כחצר, ואין בה דין שדה, ואעפ"כ חייבת במעשר מדרבנן.

השאלה היא מדוע באמת חצר חייבת רק כאשר היא נעדרת רובה ונזרעת? והסברא היא, שחצר טפלה לבית וכל זמן שהיא אינה נעדרת רובה ונזרעת, היא אינה חוזרת להיות שדה, ונשארת להיות טפלה לבית[2], ועכ"פ בית בעצמו אין צורך בכוונה כדי לעשותו בית, ופשיטא שהוא מופקע מדין שדה כי הוא בעצמותו בית, ואינו שדה כמבואר בירושלמי (ריש ערלה). במילים אחרות, הרמב"ם לא למד את הפטור של בית מחצר, אלא כל מה שהרמב"ם רצה ללמוד מחצר — שאף שהחצר מופקעת מדין שדה כי היא טפלה לבית, ואעפ"כ חייבת במעשר מדרבנן, א"כ הוא הדין בבית ממש.

ולאידך גיסא, מוכח שאין דין בית תלוי ברגילות לזרוע, שהרי בודאי אין רגילות לזרוע בחצר (ולכן אינה שדה), ומה בכך שאדם מסוים עודר וזורע בחצר? אע"כ הפטור נובע מהמצב האובייקטיבי של המקום: אם הוא בית או אם הוא חצר (וטפל לבית) — בכה"ג אינו שדה ופטור.

יתר ע"כ, מדברי החזו"א מוכח כדברנו, שהרי החזו"א (מעשרות סי' ז ס"ק ה) תמה על דברי הרמב"ם מפני קושיית הראב"ד, ומתרץ שבעיקרון הרמב"ם מודה שהגדל בחצר חייב מדאורייתא, אלא שהוה אמינא שיש חסרון של הכנסה מן

2. ועי' רש"ס (לירושלמי שם), שמשווה בין נד"ד לדין טלטול בחצר ומביא את דברי רש"י: "נזרע רובו בזרעים - בטלה דירתו דבמקום זרוע לא דיירי אינשי..."

השדה לבית, והוה כמכניס לבית דרך הגגות, קמ"ל מהגדל בחצר שאינו פטור. ומכאן, שההשוואה בין חצר לבין בית אינה מצד ששניהם אינם דרך גידול טיבעית, שהרי לדעתו חצר חייב מדאורייתא.

ובעצם מפורש בירושלמי (פ"ה דמעשרות ה"ב) שדין בית נקבע ע"י הסיכוך, שהרי הירושלמי מביא את המחלוקת בין ר"ע לרבנין: זרע בחורבה והביאה שליש ואח"כ סיכך ע"ג, נחלקו הם אם התוספת חייב אם לאו, והמח' אם אזלי' בתר שליש או לא, אך לכו"ע סיכוך הוי בית ופטור, ועי' בפי' הרש"ס (שם): "סיכך ע"ג כמין בית על הזריעה... והכא מה שגדל בתר סיכוך — פטור", וכן פי' גם המהר"א פולדא. יתר ע"כ הירושלמי מביא שני ציורים: א. זרע בחורבה ולאחר מכן סיכך מעל הגידול, ותולה הירושלמי את הדין במחלוקת ר"ע ורבנין. ב. זרע בבית, הוריד את הסכך ולאחר מכן החזירו, ושוב תולה הירושלמי את הדין באותו ספק. מוכח א"כ שמתייחסים לגידול מתחת לסכך כאל גידול בפטור. שאת"ל שהכל תלוי בדרך גידול, הרי ברור שכאשר הוא זרע ללא סיכוך הוא זרע במקום שהוא דרך גידול, ומה בכך שאח"כ סיכך ע"ג. אע"כ שאנו מתייחסים לסיכוך כאל פטור עצמי.

לסיכום: מדברי הרב קוק והרצ"פ פרנק רואים שגדר בית הוא סיכוך, (כמבואר בירושלמי לעיל), ולדעתם דין חממה כדין בית, וכן פסק בישכיל עבדי (ח"ו יו"ד סס"י יז). ואף לדעת החזו"א אפשר לומר שהעיקר הוא הסיכוך ובלבד שיהיה לרועץ לגידול. ולפי מה שביארנו לעיל — החממה בעיקרון היא לרועץ לגידול.

ד. דין רצועת עזה בשביעית

בעית הגבול הדרומי של ארץ ישראל היא בעיה סבוכה, ואעפ"י כן, נלע"ד שגוש קטיף נחשב כחלק מגבולות עולי מצרים לכל הדעות.

במשנה (בגיטין פ"א מ"א) משמע שאשקלון הוא הגבול הדרומי שבין עולי בבל לעולי מצרים, ונראה מדברי התוס' (ד"ה ואשקלון) ורוב הראשונים על המקום, שאשקלון עצמה היא חלק מגבולות עולי מצרים. לעומת זאת שיטת הרמב"ם בריש הל' תרומות אינה ברורה ויעויין בתשובותיו (סי' קכז, קכח), שאשקלון הוא הגבול הדרומי לעו"ב ונחל מצרים הוא הגבול לעו"מ.

בנוגע לעזה דנו מגדולי הפוסקים (ראשונים ואחרונים) הלא הם המהרי"ט הרדב"ז, הריעב"ץ והישועות מלכו. המהרי"ט (ח"א סי' מז) סובר שעזה אינה בכלל עולי בבל אלא נכבשה ע"י עולי מצרים בלבד, וכותב: "ופוק חזי מאי עמא דבר...", ומציין שם המהרי"ט שרבני ירושלים הביאו פירות מעזה והתייחסו למקום כמחוץ לגבול עולי בבל. הרדב"ז (ח"ד סי' אלף קה) אמנם חולק עליו לגבי חיוב תרו"מ, וסובר שחייבים שם בתרו"מ, אך מודה לו שאכן עזה היא מחוץ לגבול עולי בבל. לעומתם המור וקציעה (או"ח סי' שו) מסופק בדבר האם נחשבת עזה

כחלק מעולי בבל או כחלק מעולי מצרים, ועי' גם בישועות מלכו (יו"ד סי' סו, סז).

עכ"פ ניד"ד, גוש קטיף, נמצאת 25 ק"מ דרומית לעזה ובמרחק כ-שני קילומטרים בלבד מהים. והבעיה המרכזית לגבי הגבול הדרומי היא לצייר את הקו מאשקלון לכיוון מזרח. אך ברור אליבא דרוב רובן של השיטות שגוש קטיף שנמצא ממש ליד הים, אף מערבית מאשקלון — הוא מחוץ לגבולות עולי בבל. ה"משנת יוסף" (ח"ב סי' מג) אינו מכריע אמנם לגבי כפר דרום העתיק, אך משמע מדבריו שם שפשיטא שגוש קטיף, שהוא מערבה יותר — נחשב כחלק מעולי מצרים.

ה. הצעת הגרי"ש אלישיב שליט"א

הגרי"ש אלישיב שליט"א הציע הצעה נוספת, והיא למכור את העציצים לגוי. ההצעה הזאת היא מתוך כמה הנחות יסוד. בדורות הקודמים דנו הפוסקים בדבר היתר המכירה של הקרקעות לגוי — תוקפו ומשמעות ההיתר הנובעת מהמכירה, ואכמ"ל. אך המתנגדים להיתר התנגדו מכמה טעמים, ולהלן העיקריים שבהם הנוגעים לענייננו: 1. איסור לא תחנם. 2. ההערמה שבמכירה, הגורמת לחסרון בגמירות דעת.

ברור שכיוון שלא עסקי' במכירת הקרקע, אלא במכירת עציצים — אין איסור "לא תחנם". ועי' במעדני ארץ (שביעית סי' א אות ח) שדן אם יש איסור "לא תחנם" בעציץ נקוב, ומסיק שאין איסור. הסברא לכך היא שהחשבנו עציץ נקוב כקרקע מצד יניקתה, לכן הגדל בעציץ — דינו כגדל בקרקע. אך כשהדיון הוא חניית גוי בקרקע, מה בכך שהעציץ נקוב? עדיין חניה בקרקע אין כאן. ובנד"ד שהעציץ אינו נקוב פשיטא שאין את האיסור הנ"ל.

לגבי ההערמה וחוסר הרצון של הבעלים למכור — סברה זו יכולה להיאמר לגבי מכירת קרקע, כיוון שחישי' שאין הבעלים רוצים למכור בלב שלם. אך עציץ שדינו כמטלטלין ולא כקרקע — הרי שמכירתו לגוי תקפה כמו כל מכירה אחרת של חפץ כלשהו לגוי.

התועלת שבמכירה:

תנאים ואמוראים נחלקו אם יש או אין קניין לגוי להפקיע מקדושת הארץ לעניין המצוות התלויות בה. ונפסק להלכה שאין קניין לגוי להפקיע, עי' רמב"ם (הל' תרומות פ"א ה"י). ולמעשה נחלקו הפוסקים לגבי הזמן הזה ששביעית דרבנן וכאשר הקרקע נמצאת ביד הגוי, ושוב אכמ"ל. אך עכ"פ פשיטא, אף למ"ד שאין קניין לגוי להפקיע — זהו בקרקע של א"י, ונלמד מהפס' "כי לי הארץ" (עי' גיטין מז ע"א). המחלוקת היא בקרקע של א"י, או בעציץ נקוב שיונק מקרקע של א"י, ובכה"ג אמרי' שאין המכירה מפקיע מאיסורי שביעית. אך בעציץ שאינו נקוב שהוא

מטלטלין ואינו יונק מא"י — בודאי שמתייחסים לגידול לכל הפחות כפי שמתייחס מ"ד יש קניין. ואף שחכמים גזרו אינו נקוב אטו נקוב (ועי' לעיל שאין זה פשיטא שגזרו כן בשביעית), אין זאת אומרת שהפכנו עציץ אינו נקוב לנקוב, וראיה לדבר, כתיבת גט על עציץ שאינו נקוב: כיוון שהעציץ הריהו מטלטלין ואינו קרקע — כותבים עליו את הגט. הגזרה של אינו נקוב אטו נקוב משמעותה — שאנו אומרים שכמו שאסור לעשות מלאכות בשביעית בעציץ נקוב — כן הוא גם בעציץ שאינו נקוב. אך במקרה שהעציץ נמכר לגוי — בזה לא הייתה התייחסות חכמים, ולכן ברור שלזה לא התייחסה גם הגזרה של אינו נקוב אטו נקוב. וכעין סברא זו שמעתי מהגר"מ אליהו שליט"א שאין קדושת שביעית בעציץ שאינו נקוב, מאותה סיבה ממש. קדושת הפירות נובעת מהעובדה שהפירות גדלו בקרקע של א"י בשנה שביעית. כאשר חכמים גזרו אינו נקוב אטו נקוב — הם אסרו מלאכות שביעית בעציץ שאינו נקוב, אך לא עשו אותו כנקוב לכל דבר.

והגר"א שפירא שליט"א חידש (בשיעור, יום עיון בהיכל שלמה, תשנ"ג) שאף בעציץ נקוב לכו"ע אמרי' יש קניין כי אף שיונק מא"י ונחשב מחובר אינה כארץ לעניין שמכירה לגוי אינה מועילה.

וכיוון דאמרי' יש קניין — להרבה פוסקים הותרה אף עבודה ע"י ישראל וכן כתבו: ס' התרומה (הל' א"י עמ' סג), ר"ח (סנהדרין כו ע"א), רש"י (סנהדרין שם ד"ה אגיסטון), הל' א"י (להטור דין קדושת הארץ סעי' ב), ערוך (ערך אגיסטון), פאה"ש (סי' כח בישו"ר ס"ק כד), משפט כהן (סי' נח עמ' קכא), הוראת שעה (עמ' קכו, קכז).

ואמנם יש פוסקים שאף למ"ד יש קניין אין זה מועיל אלא לעניין קדושת הפירות (או שהמלאכות אסורות לכה"פ מדרבנן) וכ"כ: תורת הארץ (ח"א פ"ז אות סג, ח"ב פ"ג ס"ק ד וס"ק ח), חזו"א (סי' ג ס"ק ח, סי' א ס"ק ג, סי' כ ס"ק ז), מעדני ארץ (סי' ט אות ו ואות ח), אך מסתבר שבנד"ד עדיף, טפי כי כאמור לעיל עציץ שאינו נקוב אינו כא"י כלל.

ובס' הר המור (הוצ' מכון הרב פרנק, עמ' צ) מובא שהצעה זו, למכור גידולי מים לגוי עלתה כבר על שלחן מלכים, ע"י הרא"י זלנסקי ז"ל. הגרשז"א (הר המור שם) כותב שבודאי יש למכירה זו תוקף, וכל הפקפוקים על היתר המכירה אינם קיימים, אך מאידך פשיטא לו שאלו החולקים על ס' התרומה יסברו שמלאכות אסורות לישראל גם בכה"ג, ושאני מסוריא שם פוסקים שיש קניין לכו"ע. מאידך הפוסקים שמסכימים להיתרו של הגרנ"ה בודאי יודו להצעה הנ"ל, וע"ע מענ"א (סי' ב וסי' יב אות ט).

ולפי ההצעה של הגרי"ש אלישיב שליט"א יש לעשות מלאכות מדאורייתא ע"י גוי, וזה בודאי מותר — שהגוי יעשה מלאכות בעציץ שלו, ובמלאכות דרבנן בודאי יש להקל.

ועכ"פ הגר"נ קרליץ שליט"א אמר לנו שאמנם אינו רוצה להכריע בהקשר למלאכות, אך פשיטא שהירקות מותרים באכילה, כיוון שאין איסור ספיחין בפירות הגוי (רמב"ם פ"ד הכ"ט).

ו. דין גבולות עולי מצרים

במשנה שביעית (פ"ו מ"א) נאמר שבגבולות עולי מצרים "נאכל אבל לא נעבד". אליבא דכו"ע, אסור לעבוד שם מדרבנן. נחלקו הראשונים בפירוש המילה "נאכל" (שבעולי מצרים). הרמב"ם בפה"מ פירש שאם הקרקע נעבדה — מותר לאכול את הפירות. אך במשנה תורה (פ"ד הכ"ו) הרמב"ם פסק שאין שם איסור ספיחין. דעתו של הרמב"ם לגבי קדושת שביעית אינה ברורה ואמנם בפי' המשנה כתב: "נאכל אבל לא נעבד: ... ואם נעבדה יהיה כל הצומח בה נאכל בקדושת שביעית...", אך בהלכה פסק שאין כלל איסור נעבד (פ"ד הט"ו) וכ"כ בתשובה (סי' קכח) שלכן חזר בו מפירושו בפיה"מ. לכן בהלכה כתב הרמב"ם: שבעולי מצרים נאכל: ואין שם איסור ספיחין, ולגבי ק"ש לא דיבר. ואמנם יש מקום לומר לפי התשובה הנ"ל שבגבולות עולי מצרים הקלו רק בספיחין מחמת שהוא איסור דרבנן, אך אפשר גם לומר שאסרו רק את המלאכות וכ"כ הגרשז"א שליט"א (זצ"ל) (מעדני ארץ סי' ח אות ה) שאף לרמב"ם אין קדושת שביעית בפירות בעולי מצרים, עי"ש.

ובנוגע לאיסור נעבד, דעת הרמב"ם (הל' שמטו"י פ"ד הט"ו) שאין איסור נעבד, אך אפי' מי שסובר שיש איסור נעבד, מודה שאין איסור בגבולות עולי מצרים, עי' השגת הראב"ד (לרמב"ם שם).

לדעת הר"ש נאכל לאחר הביעור ומסתבר מכאן שאין גם ק"ש (עי' משל"מ (הל' שמטו"י פ"ד הכ"ו), ולדעת הגר"א (שנות אליהו פ"ו מ"א) אין קדושת שביעית שהרי פירש את המילה "נאכל": "דאין מחוייב לאכול בקדושת שביעית".

ובנידון דידן שהגידול הוא בבית אפשר לומר שאין קדושת שביעית וכך הביא הרב קלמן כהנא זצ"ל בשם החזו"א[3].

היוצא מדברינו שלכו"ע ברור שאין איסור ספיחים בגבולות עולי מצרים, ולדעת הר"ש והרא"ש אין אף ק"ש, ויתכן שזוהי גם דעת הרמב"ם.

3. תוספת שנת השבע (עמ' קיא מ"סדר השביעית" שהודפס ערב השמיטה האחרונה לפני פטירתו שנת תשי"א) ועי' עוד בכר"צ (גדולי ציון פ"ג הערה ו) ובמאמר הרה"ג יעקב אריאל שליט"א ס' התורה והארץ (ח"א עמ' 173).

ז. הירקות מגוש קטיף עבור הצרכן

עד עתה, באנו לדון בשאלה אם מותר לחקלאי גוש קטיף לגדל בשיטת הגידול הנזכרת, אך השאלה הנשאלת היא, אם מותר לאכול מהירקות אף למחמירים בנושאים שהעלינו קודם.

אף אם יש מי שרוצה להחמיר בכל השאלות הנ"ל, בודאי שלמקל יש לו על מה לסמוך, כי סוף סוף שביעית בזה"ז דרבנן, ולא ברור שעיקרו דאורייתא[4] ושיש להחמיר בספיקו שכן המקילים סוברים שקדושת עזרא בטלה, ולפי"ז בגבולות עולי מצרים קיל יותר, ובדין ספיחין פשיטא שאין עיקרו מן התורה, וכלל נקוט בידנו ספק דרבנן לקולא. יתר ע"כ, העלינו לעיל הרבה ספיקות וצדדי היתר, לכן בודאי שאין בעיה של לפני עיוור ומסייע לחשוד שבספק אין איסור לפני עיוור לא תתן מכשול כי לא הוי מכשול[5].

סיכום

יש להתיר את הגידול של הירקות הנ"ל משני צדדים, ואת אכילת הירקות משלשה צדדים נוספים:

היתר בגידול:

א. בית ועציץ שאינו נקוב.

ב. עציץ שאינו נקוב של גוי.

מצד אכילת הירקות:

א. אין ספיחין בפירות עולי מצרים.

ב. אין ספיחין בעציץ שאינו נקוב (כי אין דרך לזרוע שם).

ג. אין ספיחין בפירות גוי.

4. עי' במבוא לשבת הארץ (אות ט) ומעדני ארץ (קונטרס לאפרושי מאיסורא סי' ו אות ד).

5. עי' מנחת שלמה (סי' מד עמ' רל, וע"ע באורך שדי חמד (מערכת הואו כלל כו אות י).